

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Том XII

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ

Випуск 14

Київ – 2012

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 14. – 308 с.

Головний редактор:

Дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С. Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелева Н. В. (заступник головного редактора), дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Моляко В. О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г. О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Боришевський М. Й.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, ст. н. с.; **Кісарчук З. Г.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Семенова Р. О.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Чена М-Л. А.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.

Редакційна рада тому:

Моляко В. О. (відповідальний редактор), академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Мойсєєнко Л. А.**, доктор психол. наук, професор; **Москаленко В. В.**, доктор філос. наук, професор; **Симошенко С. М.**, доктор психол. наук, професор; **Чернобровкін В. М.**, доктор психол. наук, доцент; **Музика О. Л.**, кандидат психол. наук, професор; **Ваганова Н. А.**, кандидат психол. наук; **Гулько Ю. А.**, кандидат психол. наук; **Медведева Н. В.**, кандидат психол. наук; **Третяк Т. М.**, кандидат психол. наук; **Найдьопова Л. М.**, упорядник.

Друкується за ухвалою вченої ради

Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

Збірник внесено до Переліку фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 1.07.2010)

ЗМІСТ

Моляко В. О. РЕТРО ТА ФУТУРОРАКУРСИ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ	6
Акімов С. К. ЗВ'ЯЗОК ІНТЕРНЕТ-АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ З ТВОРЧОЮ АКТИВНІСТЮ СТУДЕНТІВ (рос.).....	10
Бабасва Ю. Д., Варварічева Я. І., Мазанова В. С. ТВОРЧА КРИЗА: ФУНКЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ (рос.).....	17
Біла І. М. ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО КОНСТРУЮВАННЯ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЩІ	25
Ваганова Н. А. ОПТИМІЗАЦІЯ СПРИЙМАННЯ І РОЗУМІННЯ ДІТЬМИ НОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	37
Волженцева І. В. ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ І ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (рос.).....	43
Демчук О. А. ТВОРЧИСТЬ ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ НАБУТОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ	50
Добрянський О. А. РОЗВИТОК КОГНІТИВНОГО ТА ОПЕРАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОМПОНЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СЛІДЧИХ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.....	58
Заболотна В. О. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ У РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ	64
Заскін А. А. МЕТОДОЛОГІЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ ТЕОРІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ	70
Кіричевська Е. В. ПСИХОЛОГІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ (на основі поетичних творів В. О. Моляко) (рос.).....	77
Ковальчук Т. Г. ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ: РОЗРОБКА ТРЕНІНГУ ТА ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ	86
Копищенко С. В. ШЛЯХИ, КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ	97

Кривошишина О. А. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІКОВИХ ПЕРІОДІВ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНО ОБДАРОВАНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ.....	104
Крукеницька О. Я. ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ЕМОЦІЙНИХ ТИПІВ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЇЇ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ.....	110
Латиш Н. М. ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЙМАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	118
Легун О. М. СЕНС ЖИТТЯ З ПОГЛЯДУ РАДЯНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	128
Майстренко Т. М. РІВНІ ЦІННІСНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ.....	135
Медведева Н. В. АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ.....	143
Мільченко Л. О. РОЗУМІННЯ УМОВИ ЗАДАЧІ В ПРОЦЕСІ КОНСТРУЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ЗАЧІСКИ.....	151
Міщиха Л. П. ТВОРЧЕ БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ.....	158
Мойсєєнко Л. А. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ АПРОБАЦІЇ ПРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ТВОРЧИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ.....	164
Москаленко В. В. ГРА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	175
Новицька О. В. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МУЗИКАНТА-ВИКОНАВЦЯ.....	180
Олефір В. О. ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ВИБІР ОСОБИСТІСТЮ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ.....	190
Онисько О. О. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ НА ВІКТИМІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ.....	196
Поліщук В. М. ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПОЗИТИВНОГО СИМПТОМОКОМПЛЕКСУ ПЕРЕЖИВАНЬ ВІКОВИХ КРИЗ.....	203
Польшин О. К. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ	

ДО РОЗРОБКИ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ Й СТАНУ МЕТОДОМ ПОЛІМОДАЛЬНИХ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ЗВОРОТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ.....	210
Радчук Г. К. ГЕРМЕНЕВТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	217
Субота М. В. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА АКТИВІЗАЦІЇ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	223
Тичина І. М. ПРОФЕСІЙНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ВИПУСКНИКІВ ВИШІВ.....	229
Тополов Є. В. РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ ДІАГНОСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РІЗНИХ РІВНІВ ГЕНЕЗИ ПРОФЕСІЙНОЇ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	236
Третяк Т. М. МЕТОДИЧНІ ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ТВОРЧОГО СПРИЙМАННЯ НОВОЇ ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЗАСОБАМИ КАРУСУ.....	243
Тунік О. Є., Хуснулова В. Ю. СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ АРТИСТІВ БАЛЕТУ (рос.).....	255
Чернобровкін В. М., Богачова Н. О. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	262
Чернобровкіна В. А. ФЕНОМЕН ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З СИСТЕМОЮ ЕГО-ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ.....	270
Чижир О. М. ПОДРУЖЖЯ – ШЛЮБ – СІМ'Я: ЗВ'ЯЗОК ТА ВІДМІННОСТІ ПОНЯТЬ.....	278
Чулєєва Н. Ю. УСПІШНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ ЯК ОСНОВНА МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА-НАСТАВНИКА.....	284
Щербатюк Б. А. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	291
Яциук Ж. М. ІНТЕРЖИВАННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ЯК ГОЛОВНОГО ФАКТОРУ ВПЛИВУ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛЮДИНИ.....	298
ПАМ'ЯТІ АВТОРИ	305

Чернобровкіна В.Н., Богачева Н.А. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗАВИСИМОСТИ ОТ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ У СОВРЕМЕННЫХ ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК

Статья посвящена проблеме влияния информационной среды на юношей и девушек, а также зависимости от электронных средств массовой коммуникации. Проведен анализ причин и предпосылок данного психологического нарушения, выделены основные критерии его диагностики. Представлены результаты эмпирического исследования склонности к развитию Интернет- и телезависимости в юношеском возрасте.

Ключевые слова: электронные средства массовой коммуникации, Интернет-зависимость, телезависимость, эмоциональный «крючок», кибер-пространство, интерактивное общение.

Chernobrovkin V.N., Bogacheva N.A. FEATURES OF GENERATING DEPENDENCE FROM ELECTRONIC MASS-MEDIA IN YOUTHFUL AGE

Article is devoted to problem of the information environment on man, and dependence from electronic mass-media. The analysis of the causes and background of this psychological disorder was made, the main criterions for its diagnosis were marked out. The article also presents the results of an empirical study of prevalence among youth bent to form an Internet- and TV-addiction.

Keywords: electronic mass-media, Internet- addiction, TV-addiction, emotional «retractor», cyber-space, interactive communication.

УДК 159.9

Чернобровкіна В. А. (м. Луганськ)

ФЕНОМЕН ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З СИСТЕМОЮ ЕГО-ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається смислова структура феномена внутрішньої свободи особистості та можливості його вивчення на засадах феноменологічного підходу. Наводяться результати дослідження взаємозв'язку внутрішньої свободи та системи его-захисту особистості.

Ключові слова: внутрішня (особистісна) свобода, смислове переживання, особистісний досвід, ментальна модель світу, его-захист.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У сучасній психології активно відбувається процес зміни домінуючих методологічних орієнтацій, пов'язаний з переходом від природничо-наукової, класичної психології – до гуманітарної, некласичної, яка приймає свої різні форми у вигляді суб'єктного, вчинкового, герменевтичного та інших підходів. Зміна парадигми пов'язана зі зміною образу людини, на який орієнтується сучасна психологія. Однією з найважливіших складових цього образу є *свобода*, здатність людини бути суб'єктом і автором свого життя (В. Татенко, Т. Титаренко, Н. Чепелєва, С. Максименко, Д. Леонтьєв, В. Петровський та ін.).

У сучасних психологічних дослідженнях свобода постає певною функціональною характеристикою психічного життя людини і являє собою – у найзагальнішому розумінні – здатність до самодетермінації, тобто до свідомого, рефлексивного визначення й регулювання суб'єктом власної активності на основі внутрішніх мотиваційних, цільових та ціннісно-смислових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх спонук та умов, внаслідок чого активність суб'єкта є відносно незалежною від них (Д. О. Леонтьєв, В. А. Петровський, В. І. Слободчиков, О. І. Кузьміна та ін.).

Формулювання цілей статті. На нашу думку, розгляд свободи у власне психологічному вимірі потребує підходу, який би дозволив вивчати її не стільки функціонально, з позиції «зовнішнього спостерігача», скільки феноменологічно, тобто так, як вона представлена у внутрішньому світі й досвіді самої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для реалізації феноменологічного підходу до аналізу свободи важливо з'ясувати декілька важливих моментів. Перш за все, предметом інтересу психології є саме внутрішня свобода (*свобода для*), яка завжди протиставляється зовнішній (*свободі від*) і позначається також поняттями «особистісна свобода» (Г. Балл) та «психологічна свобода» (Д. Леонтьєв) [1; 3]. Попри це, особистісна свобода, будучи внутрішньою, не є інтраіндивідуальною властивістю, що характеризує особистість тільки «зсередини». Навпаки, вона регулює відношення людини зі світом і тому завжди існує і виявляється у просторі взаємодії особистості з тими чи іншими «агентами» і фрагментами світу. Виражаючи собою і «втілюючи» в собі особливі відношення людини зі світом, внутрішня свобода належить особистості, яка має певну смислову систему, що дозволяє їй встановлювати, будувати і підтримувати такі відношення. Інакше кажучи, внутрішня свобода являє собою психічний феномен (Е. Гуссерль), репрезентація і переживання якого у внутрішньому світі особистості пов'язані з певними смисловими процесами.

Тому категоризація феномена внутрішньої свободи в нашому дослідженні здійснюється через його визначення як смислового переживання особистістю своїх відношень зі світом, іншими людьми і собою. Тут ми виходимо з ідеї Л. Виготського про переживання як одиницю свідомості, в якій відбувається ставлення людини до того чи іншого моменту дійсності [2, с. 382], а також з уведеного ним поняття «смислового переживання» та неодноразово підкреслюваного у фундаментальних психологічних роботах зв'язку понять «переживання» і «смісл» (Е. Гуссерль, Ф. Василюк, Д. Леонтьєв, Б. Теплов).

Аналіз внутрішньої свободи як специфічного у своїм змістом смислового переживання, привів нас також до когнітивно-психологічних концепцій. Ключовими в них є положення про те, що в основі індивідуального досвіду особистості лежать ментальні (когнітивні) утворення, що позначаються поняттями «базисні переконання» (А. Бек), «моделі» (Дж. Боулбі, К. Крейк та ін.), «репрезентації» (Ж. Піаже), «конструкції» (Дж. Келлі). Поняття моделі є серед них найбільш широким; репрезентації, конструкції і базисні переконання можуть розглядатися як її складові. Ментальна модель функціонує як інтерпретаційний фільтр, через який проходить сприйняття ситуацій, подій та ін. (М. Смульсон) [6]. Сама вона практично не усвідомлюється, хоча бере участь в розумінні й оцінці подій і явищ, на відміну від світогляду, зміст якого, у більшій мірі, є усвідомленим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з цього, внутрішню свободу людини можна розглядати як інтегративну структуру особистісного досвіду (Н. Чепелєва), пов'язану з певною ментальною моделлю та світоглядними утвореннями, а когнітивні елементи цієї структури – як «одиниці сенсу», що змістовно «наповнюють» внутрішню свободу особливими смисловими переживаннями, в яких репрезентовані (у «перевтіленій» формі) стосунки особистості зі світом, людьми й собою. Ми виокремлюємо чотири смислові підструктури особистісного досвіду, що утворюють феномен внутрішньої свободи.

Перша підструктура містить базисні переконання про позитивні властивості світу і свого Я, які утворюють базисну складову ментальної моделі, що формується в ранньому досвіді й визначає життєву позицію «Я о'кей – Ти о'кей». Така позиція розглядається у транзакційному аналізі як необхідна умова автономії (Е. Берн), оскільки утворюючи її базисні переконання лежать в основі сприйняття суб'єктом себе й світу в позитивному емоційному тоні, заснованому на почутті довіри до світу й оцінки свого Я як здатного успішно й адекватно проявляти себе в ньому. Смыслова «формула» переживання внутрішньої свободи на цьому рівні досвіду виглядає приблизно так: «У світі є місце для мене; мене люблять і приймають, і я люблю й приймаю інших. Я довіряю собі і своїм бажанням. Моя спонтанність доречна й приносить мені задоволення. Мені подобається взаємодіяти з іншими людьми й цікаво робити те, що я роблю».

У *другу* підструктуру досвіду входять переконання про те, що сам суб'єкт (Я) і будь-яка інша людина рівною мірою мають право на самовизначення. Це сукупність сенсів, які регулюють взаємини особистості з людьми в плані диференціації сфери її особистого самовизначення й відповідальності, а також області самовизначення інших, що є важливою умовою її автономної поведінки, а також толерантного ставлення до людей. С. Рубінштейн пов'язує це з поняттям етичного суб'єкта, а Ф. Перлз використовує подібний концепт як основу гештальт-підходу: «Я роблю своє, і ти робиш своє... Ти – це ти, а я – це я...» [5, с. 65]. Провідним смысловим акцентом цієї складової досвіду є розуміння власної ідентичності, яке лежить в основі психологічної межі, що відокремлює Я від не-Я.

Смыслові акценти переживання внутрішньої свободи на даному рівні особистісного досвіду можуть бути сформульовані приблизно так: «Я розумію, що я окрема людина зі своїми почуттями, бажаннями, думками й діями. Я знаю, чого я хочу, і відокремлюю свої почуття й бажання від почуттів і бажань інших людей. Я маю право вибирати власні цілі, що відрізняються від цілей інших людей. Не з усім, що пропонують інші люди, я згоден. Я можу відмовляти іншим, можу обговорювати це з ними, і я можу погоджуватися, якщо це відповідає моїм цілям і цінностям. Інші люди можуть мати почуття, бажання, думки й цілі, що відрізняються від моїх. Я відповідаю за те, що обираю сам, і не відповідаю за те, що обирають інші. Я можу бути самим собою поруч з іншими».

Третя структура особистісного досвіду, що лежить в основі феномена внутрішньої свободи, містить переконання про можливість й межі детермінуючого впливу світу на людину й людини на світ. З одного боку, людина усвідомлює власні можливості й оцінює межі свого впливу на світ. З іншого боку, вона усвідомлює, що зовнішні фактори й обставини можуть впливати на її життя, але теж до певної межі: те, що буде відбуватися з нею у результаті цього впливу, визначає саме вона. Смыслові акценти цієї складової особистісного досвіду відповідають принципу детермінізму в розумінні С. Рубінштейна – «зовнішнє через внутрішнє», а також положенням В. Франкла про «ноопсихічний антагонізм», «протистояння заданості» й «упертість духу» [7].

Формування цієї структури особистісного досвіду відбувається в умовах, коли людина стикається з певними труднощами, життєвими проблемами, але при цьому здатна протистояти їм, вирішувати складні ситуації. Смыслові елементи цієї структури відповідають поняттю «життєстійкість» [4]. Її

несформованість проявляється в домінуванні у ментальній моделі людини уявлень про те, що влада над нею, її вчинками й подіями життя належить не їй, а зовнішнім силам, обставинам, людям. Смыслова формула переживання особистістю власної свободи на цьому рівні досвіду може бути представлена у такий спосіб: «Я впливаю на своє життя і вибираю власне майбутнє. Я можу переборювати й розв'язувати складні життєві ситуації. Я здатний витримувати напругу й вистояти в стресі. Переживаючи й переборюючи складні обставини, я здобуваю цінний досвід. Я можу використовувати свою силу, щоб будувати життя за власним задумом. Я здатний протистояти обставинам і обираю своє ставлення до умов, у яких перебуваю. Я можу змінюватися й розвиватися у відповідності зі своїми цілями».

У *четверту* складову особистісного досвіду, що утворює феномен внутрішньої свободи, входять уявлення про сутнісний зв'язок, єдність Я і світу. Ці переконання містять усвідомлення себе часткою світу, що одночасно відображає увесь світ, переживання своєї причетності до буття. Вони становлять екзистенційний аспект досвіду, заснований на переживанні людиною кінцевості свого існування як фрагмента в нескінченному існуванні світу (С. Рубінштейн, Б. Братусь, В. Слободчиков, Р. Мей, І. Ялом, В. Франкл). Особистісна свобода тут виявляє себе як духовне самовизначення людини в ціннісному ставленні до світу, людей, себе, свого життя. Смыслові акценти переживання свободи на рівні екзистенційного досвіду можуть бути представлені так: «Я шукаю свій шлях у житті й свій сенс. Незважаючи на кінцевість, життя має сенс. Людина вільна у виборі свого шляху й у пошуку способу самореалізації. В житті є вищі цінності. Я ціную духовність і мудрість, ціную власне життя й життя інших людей. Я прагну жити в гармонії із собою, іншими людьми й світом, в цілому».

Отже, внутрішня свобода як феномен смыслового переживання особистістю своїх відношень зі світом містить у собі смыслові елементи досвіду, на основі яких вона сприймає й виявляє себе як свідомого й діяльного суб'єкта, що має позитивний образ себе і стійку психологічну межу, буде рівні, відкриті й позитивні стосунки з іншими людьми, здатна долати життєві труднощі, здійснювати вибір, самовизначатись у власній системі поглядів на життя, впливати на світ, людей і себе на основі особистісних смислів і цінностей, протистояти деструктивним зовнішнім впливам, контролювати та регулювати власну активність і процес досягнення цілей, а також бути за це відповідальною.

Складність феномена внутрішньої свободи обертається складністю вибору методу його емпіричного вивчення, оскільки сам феномен виходить за межі природничо-наукової парадигми психології. Разом з тим, ми розробили спеціальний дослідницький інструмент – питальник «Я і Світ», спрямований на виявлення смыслових елементів особистісного досвіду дорослих досліджуваних відповідно до представлених вище чотирьох структур. Із цієї метою структура питальника вибудовувалась таким чином, що він містить чотири групи тверджень, які утворюють його шкали.

Перша шкала – «Позитивна життєва позиція» – представлена групою біполярних тверджень, спрямованих на виявлення емоційно-оцінного ставлення досліджуваних до оточуючих людей, себе, свого життя й світу в цілому. Наприклад: «У світі багато хороших людей» – «Хороших людей дуже мало, поганих – набагато більше»; «Я цінний і важливий, гідний любові й прийняття. Я потрібний світу та іншим людям» – «Я часто відчуваю себе непотрібним, не гідним любові й прийняття» та ін. Друга шкала – «Межі Я –

не-Я» – містить твердження, що є маркерами здатності досліджуваних диференціювати свої й чужі потреби й цілі, утримувати психологічну межу й не «зливатися» з іншими. Наприклад: «Я вмію заперечувати й говорити людям «ні», якщо те, що вони пропонують, не відповідає моїм бажанням і цілям» – «Я не вмію заперечувати й відмовляти іншим людям»; «У своєму житті я частіше спираюся на власний вибір» – «Багато чого у своєму житті я роблю тому, що це потрібно оточуючим. Для мене важливо знати, що від мене чекають інші» тощо. Третя шкала – «Детермінація й самодетермінація» – націлена на виявлення переконань про здатність людини впливати на свою долю й протистояти зовнішнім обставинам: «Життя й доля людини залежить від неї самої» – «Людина не може змінити своє життя. Доля сильніша за людину»; «У мене завжди є вибір. Моє життя залежить від мене» – «У мене практично немає вибору. Моє життя часто залежить не від мене» та ін. І, нарешті, четверта шкала – «Екзистенціальний погляд на життя» – виявляє наявність у досліджуваних переконань, пов'язаних з екзистенціальною системою поглядів. Це, наприклад, такі твердження: «Дуже важливо знайти сенс свого життя» – «Сенс життя» – надумане поняття, яке нічого не дає для самого життя»; «Я іноді думаю про своє життя як про маленький фрагмент в існуванні нескінченного всесвіту, про те, навіщо я живу, і що буде у світі після мене» – «У мене не буває таких думок» тощо.

Процедура опитування за методикою «Я і Світ» передбачає вибір досліджуваним одного з двох протилежних суджень у кожній із запропонованих пар і диференційовану оцінку ступеня близькості їхнього сенсу до власних уявлень. Високі бали відповідають полюсу «внутрішня свобода», низькі – полюсу «несвобода / залежність». Крім чотирьох шкальних оцінок, для кожного досліджуваного визначається сумарний бал, який є показником представленості в особистісному досвіді смислових елементів, що відповідають феномену внутрішньої свободи.

Валідизація та стандартизація питальника «Я і Світ» проводилась на основі опитування нормативної вибірки, що складається з 869 досліджуваних у віці від 23 до 60 років; області професійної діяльності різні – службовці, медичні працівники, педагоги, приватні підприємці, робітники. У ході психометричної перевірки питальника була перевірена диференційна чутливість кожного тестового завдання, проаналізовані статистичні властивості розподілів оцінок за окремими пунктами і шкалами питальника, перевірений внесок кожного пункту в загальний результат тесту. Були визначені також інтеркореляції шкал і сумарного показника питальника «Я і Світ». Результати кореляційного аналізу показали високу внутрішню узгодженість тесту.

Перевірка критеріальної валідності питальника «Я і Світ» свідчить про близькість конструктів «внутрішня свобода» та «внутрішня підтримка» (тест САТ Е. Шострома в адаптації Ю. Альошиної, Л. Гозмана й ін.; $r=0,57$ при $p \leq 0,001$), «автономія», або «внутрішній локус каузальності» (питальник загальної каузальної орієнтації О. Дергачової – Д. Леонтьєва; $r=0,32$ при $p \leq 0,001$), і «суверенність особистості» (тест «Суверенність психологічного простору» С. Нартової-Бочавер; $r=0,30$ при $p \leq 0,001$).

Наше дослідження засвідчило також, що існують зв'язки між рівнем представленості у ментальній моделі світу дорослих досліджуваних смислових елементів, що відповідають феномену внутрішньої свободи, та низкою їх психологічних властивостей, – зокрема, особливостями образу Я, характеристиками, що входять до переліку рис самоактуалізованої особистості, житте-

стійкістю, когнітивно-смисловими процесами, на основі яких вони усвідомлюють своє життя, а також раннім досвідом стосунків у батьківській родині.

Окрема частина нашого дослідження була спрямована на вивчення зв'язку феномена внутрішньої свободи та системи его-захисту особистості. Наші вихідні міркування тут полягали в тому, що особистісна свобода припускає адекватне сприйняття реальності, здатність до відкритого контакту з нею «тут і тепер», до ясного усвідомлення того, що відбувається. Безумовно, певне «перекручування» реальності здійснює будь-яка людина, оскільки досвід – це модель реальності, а не сама реальність; він містить незавершені гештальти, «залишки» старих травм, непрожитих переживань та ін. Разом з тим, внутрішня свобода припускає здатність сприймати реальність такою, яка вона є, без страху, протесту і спотворення очевидного. Оскільки роль психологічних «фальсифікаторів» реальності належить механізмам его-захисту, то ми припустили, що внутрішня свобода відповідає такому їхньому стану й функціонуванню, що характеризується ненапруженістю, тобто відсутністю загостреності й підвищеної чутливості до зовнішніх впливів, які не вписуються у сформовану ментальну модель світу. Для перевірки цього припущення був проведений кореляційний аналіз показників питальника «Я і Світ» та тесту Р. Плутчика (в адаптації Вассермана, Єришева, Клубової та ін.), призначеного для виміру основних стратегій его-захисту – заперечення, подавлення, регресії, компенсації, проєкції, заміщення, інтелектуалізації й реактивних утворень [8].

Відзначимо, що розуміння Р. Плутчиком сутності психологічного захисту базується на запропонованій ним еволюційній теорії емоцій. Автор розглядає психологічний захист як послідовну зміну когнітивної й афективної складових образу реальної ситуації з метою *ослаблення емоційної напруги*, що загрожує людині у тому випадку, якщо ситуація буде відображена у гранично можливій для неї відповідності з реальністю. Важливо, що Р. Плутчик аналізує функціонування захистів у контексті когнітивної активності мозку, спрямованої на формування моделі навколишнього середовища, на основі якої людина здатна прогнозувати майбутнє й організувати адекватні дії. В загальному вигляді для успішної адаптації організму до середовища він повинен мати спосіб накопичення інформації про це середовище в пам'яті, спосіб орієнтації в ситуації необхідності та спосіб використання повернених сигналів для побудови дій. У випадку, коли прогноз містить можливість переживання неприємної або нестерпної емоції, включаються ті або інші механізми захисту, призначенням яких і є зниження емоційної напруги [8].

Таким чином, теорія Р. Плутчика може служити теоретичним підґрунтям припущення про зворотний зв'язок внутрішньої свободи людини з напруженістю системи психологічних захистів, оскільки в їх основі лежать різні способи взаємодії людини з інформацією про навколишній світ і про себе, на основі яких зовсім різним чином формуються ментальні моделі світу (у плані їхньої адекватності й відповідності реальності).

Результати дослідження. Ми встановили, що показники питальника «Я і Світ» зворотно корелюють з усіма механізмами психологічного захисту за тестом Р. Плутчика, крім заперечення, стосовно якого отримані взаємозв'язки статистично не значимі. Можна говорити про підтвердження припущення про те, що внутрішня свобода співвідноситься з не напруженістю его-захисту ($r=-0,45$ при $p \leq 0,001$). Це проявляється в тому, що досліджувані, особистісний досвід яких містить смислові елементи, відповідні феномену внутріш-

ньої свободи, не схильні до витиснення свого емоційного досвіду (подавлення; $r = -0,35$ при $p \leq 0,001$) і до приписування іншим людям власних неприйнятних думок, властивостей або бажань (проекція; $r = -0,47$ при $p \leq 0,001$); вони значно рідше прибігають у стресових ситуаціях до незрілих патернів поведінки (регресія; $r = -0,29$ при $p \leq 0,01$), відігравання своїх «незавершених гештальтів» за допомогою переадресації гніву (заміщення; $r = -0,28$ при $p \leq 0,01$), контролю над власними почуттями й станами за допомогою надмірно раціонального витлумачення ситуацій і подій (інтелектуалізація; $r = -0,24$ при $p \leq 0,05$), а також до підкреслення думок, почуттів і намірів, протилежних тим, що реально переживаються (реактивні утворення; $r = -0,38$ при $p \leq 0,001$). Внутрішня свобода, як бачимо, припускає здатність людини сприймати реальність, взаємодіяти з нею й переживати те, що відбувається, не прибігаючи до «хитрувань», спрямованих на збереження перекрученої моделі світу.

Навпаки, наявність у досвіді дорослих людей переживань несвободи й залежності, заснованих на негативній життєвій позиції, недиференційованості особистих меж, нерозвиненості уявлень про здатність людини протистояти зовнішній детермінації, а також невиразності екзистенціальних поглядів, співвідноситься зі схильністю до використання різних стратегій психологічного захисту, що, по суті, є механізмами, за допомогою яких людина уникає адекватного сприйняття себе, інших людей і світу та залишається закритою для встановлення відкритих й адекватних відносин. Чим менш вільною є людина, тим більше перекручувань у її моделі світу, свого Я і відносин між ними, отже, тим більше вона живе, говорячи словами Ж.-П. Сартра, не автентичним життям, або, за М. Гайдеггером, – «у нечесності».

У нашому дослідженні були встановлені також кореляційні зв'язки показників механізмів еґо-захисту із психологічними властивостями досліджуваних, діагностованими на основі інших методик. Результати засвідчили, що напруженість захисних механізмів вище у досліджуваних, що мають низькі показники за тестом самоактуалізації й питальником суверенності психологічного простору. Виявилось, що практично всі стратегії еґо-захисту більше виражені при слабкій внутрішній підтримці й здатності людини спиратися в поведінці на внутрішні орієнтири ($r = -0,41$, $p \leq 0,001$), сформованості самоактуалізаційних цінностей ($r = -0,32$, $p \leq 0,01$), низькій гнучкості ($r = -0,45$), спонтанності ($r = -0,35$, $p \leq 0,01$), недостатній самоповазі ($r = -0,36$), самоприйнятті ($r = -0,35$), контактності ($r = -0,39$) і креативності ($r = -0,29$), більш слабкій вираженості пізнавальних потреб ($r = -0,25$, $p \leq 0,05$) і меншій представленості позитивного погляду на природу людини ($r = -0,26$, $p \leq 0,05$). При цьому найбільшу кількість негативних зв'язків з показниками тесту САТ установлюють такі стратегії еґо-захисту, як проекція, заміщення й реактивні утворення.

Практично всі показники суверенності психологічного простору також вступають у зворотні кореляційні зв'язки з напруженістю психологічних захистів. Найбільшу кількість таких залежностей з різними складовими суверенності встановлюють механізми регресії й заміщення. У цілому, психологічна суверенність виразніше проявляється у досліджуваних, що мають не напружену систему еґо-захисту ($r = -0,33$, $p \leq 0,01$) і не схильні до використання незрілих патернів поведінки й задоволення ($r = -0,37$, $p \leq 0,01$), до переадресації гніву на інший об'єкт ($r = -0,35$, $p \leq 0,01$), витиснення значимої інформації за допомогою подавлення ($r = -0,24$, $p \leq 0,05$) і до позиціонування думок, почуттів і намірів, протилежних тим, що реально переживаються ($r = -0,27$, $p \leq 0,05$).

Ми виявили також, що шкала автономії з тесту загальної каузальної орієнтації О. Дерґачової і Д. Леонтєва негативно корелює з таким механізмом захисту, як подавлення ($r = -0,22$, $p \leq 0,05$), і це значить, що більш автономні у своєму виборі досліджувані менше схильні до витиснення емоційно неприємної інформації. Досліджувані, що орієнтуються у своєму виборі на зовнішні вимоги, очікування й зовнішній контроль, а також ті, які уникають прийняття рішень у ситуаціях вибору, схильні до таких стратегій еґо-захисту, що вказують на їхню емоційну незрілість (регресія), невдоволення собою й тим, що відбувається в їхньому житті (проекція й компенсація), наявність гніву до оточуючих і складностей у його автентичному прояві (заміщення).

Цікаві дані надав також кореляційний аналіз показників самоописів досліджуваних, отриманих за допомогою тесту «20-ти висловлювань про себе» (модифікації тесту Куна й Маркпартленда), зі стратегіями еґо-захисту. Виявилось, що більш напружену систему психологічного захисту мають досліджувані, які в самописах частіше представляють себе через негативне ставлення до будь-кого-чого ($r = 0,32$) і до себе ($r = 0,28$), або через виділення внутрішніх і зовнішніх факторів дискомфорту ($r = 0,24$). Водночас, менш напружений психологічний захист мають досліджувані, які в самописах репрезентують власні екзистенціальні погляди ($r = -0,29$), а також характеризують себе через підкреслення своїх суб'єктивних властивостей ($r = -0,26$). Це підтверджує результати, отримані при корелюванні показників стратегій еґо-захисту та питальника «Я і Світ».

Висновки. Таким чином, представлені дані дозволяють говорити про внутрішню свободу особистості як про стан відкритості зовнішньому світу, іншим людям, про здатність сприймати світ і взаємодіяти з ним без використання способів смислового перекручування реальності. Співвіднесення наших результатів з положенням про взаємозв'язок механізмів психологічного захисту й емоцій у теорії Р. Плутчика дозволяє говорити також про здатність внутрішньо вільної особистості переживати автентичні емоції, не захищаючись від них і не уникаючи емоційної напруги. Все це дає підстави характеризувати особистісну свободу людини через такі співвіднесені з нею властивості, як реалістичність, ширість, автентичність і здатність витримувати емоційну напругу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Выготский Л. С. Кризис семи лет. Собр. соч.: В 6 т. Т. 4. М.: Педагогика, 1982. – С. 376 – 385.
3. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев. – Психологический журнал. – Т. 21. – 2000. – №1 – С. 14–25.
4. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
5. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования / Нельсон-Джоунс Р. – СПб: Издательство Питер, 2000. – 444 с.
6. Смутьсон М. Л. Интерпретаційні схеми опрацювання особистого досвіду в старості / М. Л. Смутьсон // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.: Вид-во «Міленіум», 2009. – Вип. 22 (25). – С. 19 – 28.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
8. Plutchik R. Measuring emotions and their derivatives. Personality traits: Ego defenses, and coping styles / R. Plutchik, H. Conte // S. Wetzler, M. Katz (Eds.)

Contemporary approaches to psychological assessment. – N.Y.: Brunner / Mazel, 1989.

Чернобровкина В.А. ФЕНОМЕН ВНУТРЕННЕЙ СВОБОДЫ И ЕГО СВЯЗЬ С СИСТЕМОЙ ЭГО-ЗАЩИТЫ ЛИЧНОСТИ

В статье раскрывается смысловая структура феномена внутренней свободы личности и возможности его изучения на основах феноменологического подхода. Приводятся результаты исследования взаимосвязи внутренней свободы и системы эго-защиты личности.

Ключевые слова: внутренняя (личностная) свобода, смысловое переживание, личностный опыт, ментальная модель мира, эго-защита.

Chernobrovkina V.A. PHENOMENON OF INTERNAL FREEDOM AND HIS CONNECTION WITH THE SYSTEM OF EGO-DEFENSE OF PERSONALITY

In the article the semantic structure of the phenomenon of internal individual freedom and possibility of its study open up on bases of phenomenological approach. Results over of research of connections of internal freedom and system of ego-defense of personality are brought.

Keywords: internal (personality) freedom, semantic experiencing, personality experience, mental model of world, ego-defense.

УДК 159.9.019.4 : 336

Чигур О. М. (м. Київ)

**ПОДРУЖЖЯ – ШЛЮБ – СІМ'Я:
ЗВ'ЯЗОК ТА ВІДМІННОСТІ ПОНЯТЬ**

У статті розглядається сучасний науковий підхід до розуміння понять сім'ї, шлюбу та подружжя. Розмежовано їх значення, розглянуто області адекватного використання того чи іншого поняття. Проаналізовано історичні передумови формування даних категорій.

Ключові слова: шлюб, сім'я, подружжя, суспільний договір, функції сім'ї, уламкова сім'я.

Постановка проблеми. Стосунки людей, які проживають разом та мають спільний побут, стосунки батьків з дітьми, стосунки дітей між собою – все це різні сфери взаємодії індивідів, які мають різний контекст, відмінності владно-підвладної розстановки сил, різні можливості та силу впливу на особистість. Позаяк, всі ці види стосунків люди схильні перетинати між собою та надавати їм однакового, або, принаймні, схожого змісту. Така поведінка, має наслідком значну мішанину та непорозуміння і, в кінці-кінців, призводить до страждань.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні розмежування зазначених понять, та прояснення сфер, де вони є доцільними. Маємо розрахунок, що такий підхід допоможе сконструювати когнітивну картину цих понять та більш прозоро вибудовувати власні стосунки.

Сім'я являє собою надзвичайно складний механізм, процес розвитку та змін якого є постійним і безперервним. Формування стосунків між подружжям є тривалим процесом і на нього можуть впливати різні фактори як системного характеру, так і цілком випадкові події в житті окремих його членів або й суспільства в цілому. Одружені чоловік та жінка офіційно, чи живуть в цивільному шлюбі, вік, коли вони одружились, народження дітей та їх кількість, статусні характеристики кожного з членів подружжя, подружні конфлікти, сварки між поколіннями, зради – все це так чи інакше впливає на формування візерунку стосунків між чоловіком та дружиною і на ціннісні орієнтації сім'ї загалом.

Так само різні процеси, що відбуваються між подружжям впливають і на дітей, що їх воно виховує. Першим і найголовнішим орієнтиром для за-